

The ability to drive vertically leads to the capability to enhance ver... We invariably syndicate scalable TQM metrics. That is a terrific ach... ment taking into account this month's market conditions! We under-... and that if you engage holistically then you may also optimize compelli... y. The metrics for data hygiene compliance are more well-understood... if they are not next-generation. Think six-sigma. Think customer-directe... Think value-added. But don't think all three at the same time. We under-... and that if you aggregate intra-efficiently then you may also scale nano... globally. We will unleash the term "visionary". Think real-time. Wit-... iculously-planned virally-distributed, clicks-and-mortar develop... s are forced to become synergistic. What do we integrat... everything, regardless of obscurity! What do we revolution... everything, regardless of humbleness! We think that m... based applications use far too much C++, and not... el investors, you will lack structuring. We und... ate intuitively than to whiteboard exte... enhance seamlessly then you may... integrate wirelessly leads to... ve come to know that it

ESSÄ

OM EKONOMINS GRÄNSER

Vad innebär det att behandla åldringar på ett ålderdomshem som klienter? Vad innebär det att se något proble- matiskt i att musik betraktas som en produkt? Kan medborgaren beskrivas som en kund? Hur ska man förstå någon som påstår att hon "investerar i sin framtid"? Kan det finnas en icke-korrupt handel med organ? Vad be- tyder det att man kan ansöka om att få patentverkets skydd både för politiska slogans och för AIDS-mediciner? Alla de här frågorna handlar om ekonomins relation till samhället.

Text: Mari Lindman

D

Det är inte alltid lätt att gestalta vilken roll ekonomi har. Ett uppenbart skäl är att ekonomiska perspektiv sällan handlar bara om pengar. Ett exempel är hur ett antal relationer börjar ses som kundrelationer. Men som när biblioteksanvändare börjar betraktas ur ett kundperspektiv är det inte omedelbart klart att pengar står i centrum av detta betraktelsesätt. Ett kundperspektiv kan i detta fall t.ex. innebära att de allmänna bibliotekens existensberättiganden ses utifrån ett nytto- och produktperspektiv. Allt detta gör att förståelsen av ekonomins roll kräver att man undersöker hur man talar om människor, varor och transaktioner. Det gäller också att granska de retoriska och/eller ideologiska skikt som dessa beskrivningar innehåller. Med andra ord är det inte tillräckligt att bara titta på vilka verksamheter som har något med pengar att göra.

Pengars roll måste emellertid också skärskådas. Granskningen av förhållandet mellan ekonomi och samhälle kompliceras av att ekonomiska relationer i vissa fall ikläs icke-ekonomiska termer så att den ekonomiska aspekten blir osynlig. Tänk på hur reklam vädjar till kvinnors känsla av "att vara värda" en deodorant, hur en pensionsfond uppmanar potentiella kunder "att bry sig om sin framtid" eller att ekonomiska strukturer anses vara irrelevanta i dagens arbets- klimat där de flesta är "entreprenörer" som jobbar "för sig själva", "på sina egna villkor". För att få en ärlig bild av vad reklam, försäkringar eller arbete handlar om är det viktigt att på ett så mångsidigt sätt som möjligt klarlägga vilket slags ekonomiska intressen som finns inblandade. Att påminna sig om arbetets ekonomiska sidor kan spela olika roller. Typiskt nog handlar sådana påminnelser ofta om att uppmärk-

samma något som förefaller så "naturligt" att det inte sägs ut. Men skälet till att sådana påminnelser kan vara på sin plats är förstås att det finns helt verkliga slitningar mellan exempelvis en förståelse av arbete som fritt entreprenörskap och uthyrningsbolags behandling av arbetskraft.

Filosofen **Elizabeth Anderson** hävdar i boken *Value in Ethics and Economics* att ekonomiska relationer är annorlunda än andra relationer. Hon beskriver marknadsrelationer som opersonliga och intressedrivna. De är centrerade kring egenintresse, exklusivitet (d.v.s. att man måste betala för att få tillgång till en viss sak) och konkurrens. Anderson

"Kunden har alltid rätt" – men vi har inte alltid rätt. Det här aktualiserar en av de avgörande skillnaderna mellan ett konsumtions- och ett medborgarsamhälle. Vad är vissa politiska filosofer säger så kan ett medborgarsamhälle inte förstås utifrån begreppet om på förhand givna intressen, eftersom begreppet "intresse" i sig är oklart.

pekar på den förändring som kommersialisering tenderar att vara förbunden med. Ett exempel på detta kan handla om vad som sker när en offentlig plats blir en privat plats ägd av ett företag. Denna förvandling kommer att förändra rörelsemönster, förhållningssätt, kanske till och med stämningar: vissa saker tillåts, andra förbjuds. Anderson visar förtjänstfullt att ekonomi konstitueras av socialt liv men samtidigt formar ekonomin egna sociala sammanhang. Ekonomi är inte en sfär som existerar på sina egna villkor. Politiska och moraliska överväganden gällande marknadens eller ekonomins funktion – t.ex. om man anser att ekonomins roll bör inskränkas – handlar om att försöka formulera forskningens, offentliga platsers, gåvors, politiska partiers eller sexualitetens roller i våra liv. Av ovan nämnda skäl är detta dock inte någon enkel sak – neutralitet är inte en option. Vi talar också om hur vi vill att något – offentliga platser, exempelvis – ska vara.

Inte bara det som kommersialiseras förändras genom att ekonomin får en ny roll; man kan svänga på det och säga att också *ekonomiska relationer* blir annorlunda genom att nya saker blir föremål för ekonomiska beslut eller genom att nya områden i livet behandlas som varor i metaforisk, halv-metaforisk (!) eller fullständigt monetär bemärkelse. Tänk t.ex. på hur konst/utsläpp/kompetens kan bli varor, och hur det kan förändra våra sätt att tänka på miljöförstöring, konst eller kunnande. Ekonomi bildar således ingen statisk eller enhetlig sfär. Om man däremot utgår från en dominerande syn på ekonomin som självklart omfattande allt det som i någon bemärkelse "har en kostnad", ja då tycks ekonomi alltid vara detsamma. I denna, enligt mig problematiska, syn på ekonomin behöver "kostnad" inte handla om pengar. Anderson visar att det inte kan stämma att ekonomin är en evig, icke-historisk

och moraliskt neutral struktur. För att ta ett extremt exempel på hur kostnad förs in som ett perspektiv som på inga sätt är självklart: då tidningar nyligen rapporterade om bombattacken mot Moskvas största flygplats avslutades många av texterna med lakoniska konstateranden om att börskurser rasat i samband med händelsen.

Ett exempel på denna föränderlighet: många teoretiker menar att gränserna mellan en ekonomisk sfär och en icke-ekonomisk sfär inte existerar oberoende av historiska sammanhang. På senare tid har många skrivit om den roll som känslor har i ekonomi. Vissa uttrycker det ännu starkare: känslor har satts i arbetets och ekonomins tjänst. Kapitalismen handlar inte bara om strömmar av kapital, utan också

känslor är i omlopp. Den här sidan av kapitalism tycks ligga till grund för den omskrivna amerikanska TV-serien *Mad Men* som beskriver ett brytningsskede i arbetslivet och en expanderande konsumtionskultur vid sextioalets början. Intressant nog är det känslor som hela tiden står i centrum. Seriens huvudpersoner, som arbetar på en reklambyrå, lever liv som i olika bemärkelser handlar om att övertyga, att övertyga både sig själva och sina medarbetare, sina kunder och sina familjer – om att de gör "ett ärligt jobb". På jobbet säljer de projekt genom att övertyga sina kunder om att de behärskar samtidens känslomässiga språk, att de "har koll", att de förstår den vanliga amerikanen, inte bara hur han tänker, men hur han känner (serien parodierar ofta ett pop-psykologiskt språk). Samtidigt skildras också dessa reklamakares personliga liv i kärnfamiljen – eller den "fria" karriärkvinnan – som ett emotionellt projekt som har allt att göra med konsumtions- och klassmarkörer.

Min poäng här är att distinktionen mellan det ekonomiska och det icke-ekonomiska skiftar. När man gör sådana distinktioner är det något som står på spel, politiskt sett. Sådana distinktioner är alltid bundna till sammanhang. Vad

allt det här visar är att vi bör tänka igenom vad vi menar med ekonomins eller det ekonomiska tänkandets gränser. Ibland låter det som om ekonomins roll bäst representeras i fullständigt ekonomiska termer, som om ekonomin själv sätter sina gränser: "vissa resurser är knappa och fördelningen av dessa blir således föremål för ekonomisk kalkyl". Ekonomins gränser tänks vara naturligt utstakade. Vad som, enligt denna ekonomistiska bild, bereder svårigheter är inte att förstå hur något kommer att framstå som en ekonomisk möjlighet eller omöjlighet – det som sätter våra för- mågor på prov är att

få det att gå ihop. Det här är fundamentalt fel. Ekonomins plats i våra liv är långt ifrån given, även om ekonomer och politiker ofta talar som om det vore just så. Att något överhuvudtaget *framstår* som en reell ekonomisk möjlighet relaterar sig till vem vi är. Detta kan visas med verkligt vardagliga exempel kring hur vi talar om vad det är att ha råd med något eller att något innebär en stor kostnad som vi är beredda att offra något annat för – eller att bankrån inte annämler sig som en ekonomisk option om jag befinner mig i ekonomiska trångmål.

Alla de här exemplen på hur vi talar om saker i ekonomiska ordalag visar hur ekonomins innebörd inte kan skiljas från samhällets karaktär. Det finns alltid enorma oenigheter

Att hålla personliga dimensioner borta från ekonomiska avvägningar måste inte vara korrupt, vore det så skulle ett begrepp som nepotism vara obegripligt.

kring vilken roll ekonomin borde ha i samhället. Oenigheten kan gå olika djupt. Vi kan vara oeniga om huruvida någon viss företeelse borde vara en del av en marknadsrelation (tänk t.ex. på hur diskussioner om kommersialisering väcks). Men vi kan dessutom vara oeniga om hur en marknadsrelation ska karaktäriseras: är marknadsrelationer en garanti för jämlikhet eller är en marknadsrelation något som hotar den jämlika form som en viss samhällsinstitution har? Debattinlägg om privatisering av skolor och daghem och olika förståelser av vad en sådan privatisering betyder visar detta drag. För att schematisera: en bild av privatisering av skolor som möjliggörande av valfrihet, mångfald och kvalitet ställs ofta mot privatisering som segregering, klasskillnader och homogenisering.

Anderson visar varför det är en fördom att tänka att kundrelationer innebär en primär form av frihet. När kunden sätts som allomfattande ideal föreställer man sig att det enda kunden är intresserad av är att få sina intressen tillgodosedda. Det verkar ju som en mycket rättfram och ärlig relation – allt är upplyst. Detta är dock en chimär. Andersons påminnelse: i kundrelationer kan vi välja mellan på förhand givna alternativ, vi kan eventuellt låta bli att välja något. Som en bild av frihet i allmänhet är kundrelationen politiskt och moraliskt problematisk. En kundrelation kan aldrig visa skillnaden mellan exempelvis en önskning och ett reellt behov. Allt får samsas på samma skala, det viktiga är hur vi ordnar våra preferenser – det är den vanliga bilden. Vad vi har här är en ytterst individualistisk (för att inte tala om atomistisk) och intellektualiserad föreställning om en individ som drivs av en av henne själv skapad preferenshierarki. "Kunden har alltid rätt" – men vi *har* inte alltid rätt. Det här aktualiserar en av de avgörande skillnaderna mellan ett konsumtions- och ett medborgarsamhälle. Vad än vissa politiska filosofer säger så kan ett medborgarsamhälle inte förstås utifrån begreppet om på förhand givna intressen, eftersom begreppet "intresse" i sig är oklart. För att uttrycka det på Andersons krassa sätt: utifrån en konsumtions- eller marknadsbild är preferensen för utbildning inte annorlunda i något klart avseende än preferensen för glass. (Enligt vissa "liberala" debattörer har undertecknad genom dylika påståenden redan tagit ställning för ett totalitärt samhälle.)

När kommersialism diskuteras gäller det samtidigt att vara på sin vakt. Reflektioner som på ett sätt framstår som otroligt tilltalande i sin samhällskritiska anda, som tycks fånga något väsentligt, kan samtidigt vara djupt problematiska på ett annat sätt. Det rör sig här om två slags frestelser.

Att beskriva allt beteende som underställt intressen och preferenser leder till en begriplig reaktion bland kulturteore-

tiker. Det är lockande att förstå denna retorik som en konkret verklighet; allt samhällsliv är korrumpert av ekonomiska transaktioner. Allt ses som smittat av den ekonomiska logiken och ingenting undflyr den; ja, vi kan inte ens tänka bortom den ekonomiska logiken, så insnärjda är vi. Jämför: "vi är fångna i språkets kategorier". Om den ekonomiska logiken antas vara totalitär tycks tänkande som inte är ekonomiskt vara något omöjligt. Att hålla två tankar i huvudet samtidigt: vår kultur domineras av ekonomiskt tänkande och ekonomisk retorik – allt detta präglar ett antal konkreta verksamheter. Men samtidigt: vi är inte slavar under ekonomiskt tänkande. Det är viktigt att påminna sig om områden i livet som *inte* är ekonomiska.

En andra frestelse är att kontrasterna till det kommersiella dramatiseras alltför mycket på ett sätt där begreppen opersonligt och personligt får vissa alltför ensidiga innebörder: kommersialismens egenintresse, stumma kapitalflöden och artificiella relationer hotar att inkräkta på den privata sfärens spontanitet och äkthet. Det är visserligen viktigt att se hur opersonliga ekonomiska relationer kan sträckas ut till sammanhang där de inte hör hemma, som när äldre åldringar på ett äldreboende beskrivs som stående i en helt formell, affärsmässig relation till personalen. Men för att denna kritik ska vara tillräckligt nyanserad gäller det att inte applicera insmickrande bilder av livet "bortom ekonomin". Man får inte heller glömma att ekonomiska relationer kan se ut på en mängd olika sätt – och det är beroende av vilken roll man vill ge ett ekonomiskt drag, t.ex. i en yrkesverksamhet. Ekonomiska relationers opersonliga karaktär är inte heller alltid något entydigt negativt liksom en relations personliga karaktär inte måste vara entydigt positiv. Det kan t.ex. uppstå situationer där vi talar om en tillgjord förtroelighet, osakliga utskällningar, eller en yrkesmässig och bra form av artighet som ändå inte är personlig, men inte heller funktionalistisk eller mekanisk. Att hålla personliga dimensioner borta från ekonomiska avvägningar måste inte vara korrupt, vore det så skulle ett begrepp som nepotism vara obegripligt. Som jag redan sagt kan det finnas en plats för att påminna sig om det ekonomiska draget i en relation. I vissa fall kan framhållandet av en rent ekonomisk sida i en relation innebära en form av ärlighet.

För att sammanfatta: ekonomiska relationer eller betraktelsesätt är inte i sig suspekta (den sämsta sortens kulturkritik betraktar pengar som smutsiga). Att reflektera kring ekonomins roll handlar om att med avseende på specifika exempel – tänk på musikbranschen, eller frågor om arbete och lön – gestalta den roll som ekonomin i *bästa mening* kan ha. ■